

Bourdieu in de buurt

Sociale klassendebat en de klassenstructuur van Rotterdam

Gijs Custers en Godfried Engbersen*

SOC 15 (2): 117–147

DOI: 10.5117/SOC2019.2.001.CUST

Abstract

Studies by Savage et al. (2013) and Vrooman, Gijsberts and Boelhouwer (2014) introduce new class typologies that combine Bourdieu's work with latent class analysis. This paper identifies this new research approach as *Bourdiesian latent class analysis*. We discuss the role of these studies within the social class debate and we review the merits and limitations of this approach. In addition, we show how the class structure of Rotterdam can be empirically established by studying the distribution of economic, social and cultural capital. We use the Neighbourhood Profile data (N = 14,040; 71 neighbourhoods) to develop a class typology that includes eight social groups. This class typology complements conventional indicators of neighbourhood socioeconomic status and can be used to study 'social mix' and gentrification.

Keywords: sociale-klassendebat, culturele-klassenanalyse, latente-klassenanalyse, Bourdieu, buurtonderzoek, gentrificatie, buurtmix

Introductie

In lijn met de toegenomen aandacht voor ongelijkheidsvraagstukken heeft ook het thema van *sociale klasse* aan relevantie gewonnen in de afgelopen jaren (zie Van Eijk, Reeskens en Keuzenkamp 2015; Woodward et al. 2014). Een belangrijke mijlpaal hierin was de klassenanalyse van Savage et al. (2013), gebaseerd op de data van de Great British Class Survey (GBCS). In deze studie ontwikkelden zij een nieuwe klassentypologie voor Groot-Brittannië door een multidimensionaal bourdieusiaans perspectief te

combineren met latente-klassenanalyse. Deze benadering werd ook gehanteerd door Vrooman, Gijsberts en Boelhouwer (2014) in het rapport *Vershil in Nederland* van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP). Zij gebruikten indicatoren van verschillende kapitaalsvormen, geïnspireerd op het werk van Bourdieu (1984, 1986), om een typologie van verschillende sociale groepen in Nederland te maken.¹ In dit artikel zullen we spreken van *bourdieusiaanse latente-klassenanalyse* (BLKA).

De studie van Savage en collega's leidde tot zeer kritische reacties, en dat gold ook voor het SCP-rapport (zie Van Eijk, Reeskens en Keuzenkamp 2015; Woodward et al. 2014). Niettemin heeft de studie van Savage et al. (2013) de aanzet gegeven tot een hernieuwd debat over de conceptualisering van sociale klasse (bijv. Flemmen, Jarness en Rosenlund 2019), waarin culturele en sociale aspecten van klasse in belang toenemen ten opzichte van het economische aspect (zie ook Devine en Savage 2005; Savage, Warde en Devine 2005).

Daarnaast wordt de relevantie van een multidimensionaal klassenperspectief voor de stedelijke context steeds meer onderkend (Cunningham en Savage 2017; Hanquinet, Savage en Callier 2012; Ljunggren en Andersen 2015; Savage et al. 2018). Steden worden in hun sociale samenstelling steeds complexer (Vertovec 2007; Wessendorf 2014) en daarom zijn naast de 'klassieke' sociaaleconomische indicatoren (bijvoorbeeld inkomen) nieuwe perspectieven nodig om deze complexe gelaagdheid in kaart te brengen.

In dit artikel bouwen we voort op de recente discussies over sociale klasse en tevens onderzoeken we de relevantie voor de stedelijke context. In het eerste deel kijken we naar de introductie van BLKA, de kritieken erop en we beargumenteren waarom deze benadering van betekenis is voor sociologisch onderzoek. Het tweede deel is een empirische toepassing die laat zien dat BLKA van betekenis is om inzicht te krijgen in de in de klassenstructuur van Rotterdam en de ruimtelijke verdeling daarvan. Deze analyse verrichten we op basis van de Wijkprofieldata uit 2015, een grootschalige survey van de gemeente Rotterdam (N = 14.040; 71 buurten).

Ons onderzoek levert meerdere bijdragen aan de recente literatuur over sociale klasse. Ten eerste voeren we met een andere dataset een soortgelijke analyse uit als Savage et al. (2013) en Vrooman, Gijsberts en Boelhouwer (2014). Meerdere toepassingen van BLKA zijn niet alleen nodig om de betrouwbaarheid van dit soort onderzoek te vergroten, maar ook om aan te tonen hoe context ertoe doet. Om dit laatste punt te illustreren: het aantal klassen dat we vaststellen, verschilt van Savage et al. (2013) en Vrooman, Gijsberts en Boelhouwer (2014). We vinden echter wel eenzelfde hoog-midden-laag-structuur van klassen. Ten tweede levert onze klassentypologie nieuwe inzichten op over sociale menging van buurten ('buurtmix')

en gentrificatie (Bolt en Van Kempen 2013; Uitermark, Duyvendak en Kleinhans 2007). Menging heeft betrekking op de aard van de sociale groepen die in een buurt wonen en de omvang daarvan. Gentrificatie verwijst naar de sociaaleconomische opwaardering van buurten, wat vaak gepaard gaat met de verdringing van oorspronkelijke bewoners. Op welke manier buurten gemengd zijn en hoe dit vast te stellen is, is regelmatig onderwerp van discussie. De meeste studies gebruiken ‘traditionele’ eendimensionale indicatoren zoals inkomen, werkloosheid of type huisbezit (zie Ljunggren en Andersen 2015). Dit zijn echter beperkte maten, omdat bewoners ook verschillen in het sociaal en cultureel kapitaal dat ze bezitten (vgl. Cunningham en Savage 2017; Savage et al. 2018). In onze studie maken we een multidimensionale vergelijking tussen verschillende soorten Rotterdamse buurten (vgl. Butler en Robson 2001).

Dit artikel is als volgt opgebouwd. We presenteren eerst de theoretische achtergrond van BLKA, de kritieken op Savage et al. (2013) en Vrooman, Gijsberts en Boelhouwer (2014) en de relevantie van BLKA. Daarna introduceren we onze dataset en de metingen van economisch, sociaal en cultureel kapitaal. We beschrijven vervolgens de Rotterdamse klassentypologie en een aantal kenmerken van deze klassen. Ten slotte gebruiken we deze klassentypologie om verschillen tussen Rotterdamse buurten te interpreteren en te begrijpen. In het bijzonder gaan we in op verschillen in sociale menging van buurten en op processen van gentrificatie. We eindigen met enkele discussiepunten.

Theoretisch kader

Bourdieuiaanse latente-klassenanalyse

De studie van Savage et al. (2013)² kan gesitueerd worden in een opkomend onderzoeksveld waarin sociale klassenonderzoek niet alleen plaatsvindt op basis van economische of beroepsperspectieven (bijv. Goldthorpe 2000; Wright 1997), maar tevens op basis van culturele perspectieven (zie Crompton 2008). Dit onderzoeksveld wordt vaak bestempeld als *culturele-klassenanalyse* en is sterk geïnspireerd door het werk van Bourdieu over kapitaalvormen.

De benadering van Savage et al. (2013) is een specifieke vorm van culturele-klassenanalyse (Savage et al. 2015), die we hier typeren als BLKA. Bourdieu (1984, 1986) beschouwde ‘kapitaal’ als geaccumuleerde arbeid in de breedste zin. Kapitaal varieert zowel in volume (mensen kunnen meer of minder hebben) als in compositie (de verhouding tussen de verschillende

typen kapitaal). De verschillende soorten kapitaal zijn ongelijk verdeeld en kunnen op verschillende manieren worden ingezet in diverse velden zoals de cultuur, de economie en de politiek, en ze hebben een variërend potentieel voor accumulatie en converteerbaarheid (Savage, Warde en Devine 2005: 40). In het werk van Savage en collega's worden stedelijke omgevingen als sociale velden geanalyseerd waarin sociale groepen zich bepaalde geografische ruimten toe-eigenen of daaruit worden verdreven. Vooral metropolen zijn velden waarin krachts- en machtsverhoudingen tussen groepen met verschillende kapitaalportfolio's hun neerslag krijgen in ruimtelijke geografieën van sociale klasse (Cunningham en Savage 2017; Hanquinet, Savage en Callier 2012; Savage et al. 2018).

Doorgaans worden drie soorten kapitaal onderscheiden: economisch kapitaal (inkomen en vermogen), sociaal kapitaal (contacten en connecties uit het sociaal netwerk) en cultureel kapitaal (het vermogen om culturele goederen te waarderen en toe te eigenen, en geïnstitutionaliseerde erkenning op basis van onderwijsprestaties) (Savage et al. 2013: 223). BLKA wordt gebruikt om klassen te vormen die verschillen in bezit van elk type kapitaal. Op basis van hun kapitaalportfolio's, dat wil zeggen de samenstelling van verschillende kapitaalvormen, worden mensen ingedeeld in een bepaalde klasse. Dit gebeurt aan de hand van hoe overeenkomstig de kapitaalportfolio's van verschillende individuen zijn. Het betreft een exploratieve aanpak: de statistische methode (latente-klassenanalyse) biedt criteria voor het aantal klassen dat kan worden onderscheiden en posthocinterpretatie bepaalt of deze klassen betekenisvol zijn vanuit sociologisch oogpunt (zie Savage et al. 2013; Savage et al. 2015). Wat 'sociologisch betekenisvol' is, blijft vrij impliciet in de beschrijvingen van Savage en collega's, maar het lijkt erop dat klassen gevalideerd worden door te kijken naar a) hun coherentie met betrekking tot persoonlijke kenmerken (bijvoorbeeld leeftijd en beroep), b) theoretische plausibiliteit: hoe deze klassen zich verhouden tot andere studies over klassenverhoudingen en c) eerdere en populaire concepties van klasse, zoals 'elite', 'middenklasse' en 'arbeidersklasse'. Samengevat, BLKA is een benadering om de klassenstructuur van een populatie te bepalen door te onderzoeken welke klassen er gevormd kunnen worden op basis van de verdeling van verschillende kapitaalvormen (vgl. Bourdieu 1986).

Savage et al. (2013) presenteren een typologie met zeven klassen, gebaseerd op een dataset van ongeveer 1000 respondenten. De klasse met het meeste kapitaal, de elite, onderscheidt zich duidelijk van de andere klassen door zeer hoge scores op economisch, cultureel en sociaal kapitaal, terwijl het precariaat zich juist onderscheidt door een zeer laag bezit van deze drie kapitaalvormen. De andere klassen vormen een 'complexe' middenlaag

(Savage 2015: 4) waarbij elke middenklasse een specifiek kapitaalportfolio heeft. Dit zijn de volgende klassen: gevestigde middenklasse, technische middenklasse, nieuwe welgestelde werkers, traditionele arbeidersklasse en opkomende serviceklasse. De klassen verschillen in hun achtergrondkenmerken, wellicht het meest naar leeftijd en opleiding.

Vrooman, Gijsberts en Boelhouwer (2014) komen tot zes sociale groepen en maken gebruik van een dataset met 3000 respondenten en vier kapitaalvormen.³ Net als Savage et al. (2013) vinden zij een sociale groep bovenaan de klassenstructuur (gevestigde bovenlaag) en een sociale groep onderaan (precariat). De middenlaag bestaat uit de volgende groepen: jonge kansrijken, werkende middengroep, comfortabel gepensioneerden en onzeker werkenden. Vrooman, Gijsberts en Boelhouwer (2014) benadrukken dat deze laatste groep in sommige opzichten meer op het precariat lijkt dan op de andere middengroepen.

Oorsprong van BLKA en kritiek

BLKA is een reactie op traditionele benaderingen van klassenanalyse, met name het beroepenschema van Goldthorpe en collega's (Erikson, Goldthorpe en Portocarero 1979; Goldthorpe 2000). In dit schema staan arbeidsrelaties centraal, deze bepalen uiteindelijk tot welke klasse men behoort. Het schema maakt een basisonderscheid tussen werkgevers, zelfstandigen en werknemers. Een verdere indeling wordt gemaakt aan de hand van arbeidsrelaties die worden geanalyseerd in termen van autonomie in het werk en de benodigde kwalificaties om een beroep uit te kunnen voeren. Savage et al. (2013) benadrukken dat een dergelijk beroepenschema beperkte mogelijkheden biedt om bepaalde ongelijkheden te kunnen verklaren, omdat personen met dezelfde beroepen kunnen verschillen in hun bezit van sociaal en cultureel kapitaal (vgl. Friedman, Laurison en Miles 2015). Deze kritiek is onderdeel van een bredere opvatting binnen culturele klassenanalyse die behelst dat beroepenschema's zoals die van Goldthorpe te minimaal, reductionistisch of economisch zijn om processen van stratificatie goed te kunnen verklaren (Atkinson 2010; Devine en Savage 2005; Flemmen 2013; Flemmen, Jarness en Rosenlund 2018). De kern van deze kritiek is dat mensen met gelijke beroepen substantieel kunnen verschillen in hun identiteiten en culturele voorkeuren (vgl. Chan en Goldthorpe 2007).

Een verdere kritiek van onder andere Vrooman, Gijsberts en Boelhouwer (2015) is dat klassieke beroepenschema's zoals de *International Standard Classification of Occupations* (ISCO) geen rekening houden met verschillende groepen zoals uitkeringsontvangers, gepensioneerden en studenten. Bovendien worden precare arbeidsmarktposities, gekenmerkt door

tijdelijke en flexibele contracten, ook niet adequaat weergeven in dergelijke schema's (Payne 2013).

Mede op basis van deze kritieken concluderen Savage et al. (2013: 223) dat een nieuwe multidimensionale manier om sociale klassen te classificeren nodig is. In latere artikelen omschrijven Savage en collega's BLKA als een manier om economische ongelijkheden te verbinden met sociale en culturele verschillen om zo nieuwe breuklijnen in de hedendaagse samenleving zichtbaar te maken (Savage 2013; Savage et al. 2015). Ze benadrukken daarbij geïnteresseerd te zijn in klassenformatie (*class formation*), dat wil zeggen hoe sociale klassen en klassenbewustzijn tot stand komen.

De klassentypologieën van Savage et al. (2013) en Vrooman, Gijsberts en Vrooman (2014) zijn bekritiseerd op zowel theoretische als methodische gronden (zie Skeggs 2015; Van Eijk, Reeskens en Keuzenkamp 2015; Woodward et al. 2014). Wij richten ons hier op drie hoofdkritieken. De eerste kritiek is dat BLKA klasse reduceert tot een discrete variabele bestaande uit meerdere kapitaalvormen (Bradley 2014; Elchardus 2015; Flemmen, Jarness en Rosenlund 2018; Ganzeboom 2015; Mills 2014; Van der Waal en Koster 2015). BLKA biedt om deze reden geen verklarend en relationeel onderzoekskader. Met betrekking tot het verklarende aspect, benadrukken critici dat economisch, sociaal en cultureel kapitaal aparte dimensies zijn die op hun eigen manier samenhangen met andere sociologische factoren. Door deze kapitaalvormen in één concept (of variabele) te groeperen, kunnen hun unieke relaties met andere factoren niet meer worden onderzocht. Bovendien kan de converteerbaarheid van deze kapitaalvormen, bijvoorbeeld hoe cultureel kapitaal tot meer economisch kapitaal leidt, ook niet onderzocht worden (zie Bourdieu 1986).

BLKA is volgens de critici geen relationele benadering, omdat klassen door de statistische methode worden voortgebracht en niet gespecificeerd worden door te kijken naar de onderlinge relaties tussen klassen. Zoals Bradley (2014: 431) het verwoordt: '[in BLKA] classes are not defined by the nature of their economic links to each other (as in Marxist and Weberian traditions), but placed on a scale in terms of possession of less or more of various assets'. Critici vinden daarom dat vraagstukken over macht en exploitatie uitgesloten worden van klassenanalyse, bijvoorbeeld over hoe de ene klasse de andere kan domineren (May 2015; Skeggs 2015; Tascano en Woodcock 2015).

De tweede kritiek richt zich ook op de conceptualisering van klasse als een discrete variabele. Het centrale punt hier is dat bourdieusiaanse klassenanalyse beter als continue hiërarchie kan worden beschouwd dan als categorisch fenomeen, omdat in de sociale werkelijkheid geen

duidelijke grenzen tussen klassen bestaan (Flemmen 2013; Flemmen, Jarness en Rosenlund 2018; Ganzeboom 2015). Bourdieu (1987) stelde dat de ‘sociale ruimte’ continu is zonder duidelijke klassendemarcaties en dat sociale klassen alleen bestaan als werkelijke of ‘bewuste’ klassen (in marxistische termen: *Klasse für sich*) voor zover ze door politieke arbeid worden geconstrueerd (bijvoorbeeld door mobilisatie of representatie). Deze positie is niet verenigbaar met BLKA, omdat BLKA aanneemt, door de latente-klassenmethode, dat bepaalde grenzen tussen klassen bestaan ongeacht het bestaan van klassenbewustzijn. In technische termen, latente-klassenanalyse produceert een set van ‘homogene’ klassen afhankelijk van de mate waarin bepaalde respondentscores op variabelen op elkaar lijken maar verschillen van andere respondentscores (Oberski 2016). Echter, de grenzen tussen klassen zijn vrij arbitrair – bepaald door de statistische methode – en bovendien bestaat er geen uitsluitend tot welke klasse mensen behoren omdat dit gebaseerd is op waarschijnlijkheid (*probability*) (Ganzeboom 2015). BLKA is daarom ambigu over waar klassengrenzen zich bevinden en wanneer men van de ene klasse naar een andere klasse overgaat (Lui 2015; Mills 2014; Silva 2015).

Als derde kritiek vragen sommige critici, vooral Mills (2014), zich af wat eigenlijk het doel is van BLKA (zie ook Lui 2015; May 2015). Mills stelt dat typologieën praktische hulpmiddelen zijn die dienen om te iets te voorspellen of te verklaren. Wat de typologieën van Savage et al. (2013) en Vrooman, Gijsberts en Boelhouwer (2014) verklaren is echter niet duidelijk volgens deze auteurs (vgl. Van der Waal en Koster 2015). Zoals gezegd, beschouwen Savage en collega’s BLKA als een manier om economische ongelijkheden te verbinden met sociale en culturele verschillen om zodoende nieuwe breuklijnen in de hedendaagse samenleving zichtbaar te maken. Vrooman, Gijsberts en Boelhouwer (2015) hebben een vergelijkbaar antwoord. Zij willen segmentatie in de samenleving empirisch onderzoeken zonder *a priori* aannames te maken. De vraag resteert echter wat precies verklaard moet worden wanneer deze segmentatie eenmaal in kaart is gebracht.

Toegevoegde waarde van BLKA

BLKA is een omstreden onderzoeksbenadering, maar in ons perspectief heeft BLKA wel degelijk toegevoegde waarde voor sociologisch onderzoek. De relevantie van BLKA wordt duidelijker wanneer we de sociale klassen die uit BLKA voortkomen beschouwen als *ideaaltypen*. Het concept van het ideaaltypen speelt een centrale rol in Webers methodologie (Collins 1986; Ringer 1997). Ideaaltypen tonen de kenmerkende karakteristieken van een bepaald fenomeen. We zien ideaaltypen als representaties van wat een

bepaalde klasse kenmerkt, bijvoorbeeld de sociale relaties die men heeft of de culturele activiteiten die worden ondernomen. Mensen kunnen tot een bepaalde sociale klasse worden gerekend wanneer hun kenmerken grotendeels overeenkomen met de typische karakteristieken van deze klasse. Er kan daarbij enige variatie bestaan tussen individuen in een klasse. Met andere woorden, niet alle leden van een klasse hoeven exact dezelfde kenmerken te hebben. Ideaaltypen hebben op deze wijze een beschrijvende en familiariserende functie. Het is van belang om te benadrukken dat bij Weber ideaaltypen gebaseerd zijn op een empirische realiteit waarvan de centrale kenmerken worden geaccentueerd. In een beroemde formulering van Weber zijn ideaaltypen 'constructed concepts endowed with a degree of consistency seldom found in actual history' (Weber 2002 [1905]: 55). We onderkennen dat het lastig is om exacte grenzen te trekken tussen klassen zoals latente-klassenanalyse doet, maar latente-klassenanalyse maakt het wel mogelijk om individuen te clusteren die bepaalde kenmerken gemeen hebben. In de naamgeving van groepen zullen we het ideaaltypische kenmerk tot uitdrukking laten komen (vgl. Vrooman, Gijsberts en Boelhouwer 2014). Tevens dient een empirisch gegenereerde typologie theoretisch geloofwaardig te zijn in het licht van eerdere wetenschappelijke studies.

Ideaaltypen kunnen gebruikt worden om een klassenstructuur te beschrijven en zichtbaar te maken. Ze laten zien in welke hogere, midden- en lagere klassen men zich bevindt. Savage et al. (2013) tonen bijvoorbeeld een eliteklasse die zich in termen van kapitaal ver boven de middenklassen bevindt. Het precariaat bevindt zich daarentegen ver onder de andere klassen. Verder vormen de middenklassen een gedifferentieerde laag. De technische middenklasse in Savage et al. (2013) bezit bijvoorbeeld relatief veel economisch kapitaal maar weinig sociaal en cultureel kapitaal, terwijl de nieuwe welgestelde werkers minder economisch kapitaal bezitten maar weer meer sociaal kapitaal. Zulke verschillen tussen diverse typen middenklassen worden niet zichtbaar wanneer continue schalen van stratificatie worden gebruikt (vgl. Flemmen 2013). Bovendien complementeren deze inzichten ander onderzoek dat toont dat het brede middensegment van de hedendaagse samenleving een gedifferentieerde maatschappelijke laag vormt in termen van economisch, sociaal en cultureel kapitaal (Bennet et al. 2009; Crompton 2008; Engbersen, Snel en Kremer 2017).

Ideaaltypen hebben verder een bredere functie dan alleen beschrijven. Ze kunnen ook gebruikt worden om sociale fenomenen te begrijpen en te verklaren (Collins 1986; Ringer 1997). In onze analyse laten we zien dat deze ideaaltypische klassen gebruikt kunnen worden om processen van gentrificatie en sociale menging in Rotterdamse buurten te begrijpen.

BLKA in de stedelijke context

Het nut van BLKA toont zich verder wanneer het wordt toegepast in stedelijke contexten. Steden vormen bij een uitstek een omgeving waar sociaaleconomische en culturele scheidslijnen door elkaar heen lopen, terwijl het leven tevens gekenmerkt wordt door een hoge mate van mobiliteit en fluïditeit (Hanquinet, Savage en Callier 2012). Klassieke economische indicatoren zoals inkomen, beroep of werkloosheid vormen in deze zin vaak een beperking voor buurtvergelijkingen omdat ze weinig inzicht bieden in de complexe configuratie van sociale groepen in diverse buurten – zie ook Vertovec (2007) en Wessendorf (2014) over superdiversiteit. Zo is het aandeel van de ‘mid-denklasse’ in een buurt lastig vast te stellen, omdat deze categorie een verzameling van verschillende beroepen, leefstijlen en andere kenmerken omvat (Crompton 2008). Sociaaleconomische maten kunnen dus maar ten dele het sociaal en cultureel kapitaal van bewoners zichtbaar maken (Cunningham en Savage 2017; Ljunggren en Andersen 2015; Savage et al. 2018).

Dit punt wordt duidelijker wanneer we een opkomende middengroep als voorbeeld nemen. Deze groep heeft over het algemeen weinig economisch kapitaal, maar wel veel sociaal en cultureel kapitaal. Wanneer we alleen kijken naar economische indicatoren, zal deze groep eerder als ‘arm’ worden geclassificeerd, terwijl het schema van Savage et al. (2013) ze hoogstwaarschijnlijk classificeert als ‘opkomende serviceklasse’. Met betrekking tot de buurtcompositie, helpen dergelijke schema’s om van eenduidige classificaties als ‘arme buurt’ of ‘lage inkomensbuurt’ te komen tot meer gedetailleerde classificaties zoals ‘vroeg gentrificerende buurt’ of een buurt met een sterk dan wel zwak ontwikkeld sociaal weefsel (Jackson en Butler 2015). Kort gezegd, BLKA is een methode om stedelijke complexiteit te bestuderen door meerdere kapitaalvormen in één typologie te combineren.

Data en methode

Voor onze analyse gebruiken we de Rotterdamse Wijkprofieldata van 2015. Het betreft een gestratificeerde steekproef op buurniveau waardoor vergelijkingen tussen alle 71 administratieve buurten mogelijk zijn. Een gemiddelde buurt heeft ongeveer 9000 bewoners. De kleinste buurt heeft 1000 bewoners en de grootste buurt 25.000. Het Wijkprofiel is een instrument om de ‘sociale en fysieke staat’ van Rotterdam te monitoren (Gemeente Rotterdam 2018). De beoogde populatie van de steekproef is alle Rotterdammers van vijftien jaar en ouder. Voor de analyse zijn personen van achttien jaar en ouder geselecteerd. Personen met een migratieachtergrond zoals Turken en Marokkanen

zijn *oversampled* om een representatieve steekproef te krijgen, wat betekent dat er extra potentiële respondenten met deze achtergrond in het steekproefkader zijn opgenomen. Tevens waren de online en schriftelijke vragenlijsten beschikbaar in het Engels en Turks, en telefonisch kon de vragenlijst ook in het Portugees (met name voor Kaapverdiërs) en Arabisch (met name voor Marokkanen) worden afgenomen. De verdeling van type afname is 57% online, 15% schriftelijk en 28% telefonisch. Het doel van de steekproef is om een representatief beeld op buurniveau te krijgen, zodat buurten met elkaar vergeleken kunnen worden voor stadsmonitoring (Gemeente Rotterdam 2018). Het netto responspercentage bedroeg 21,5%.⁴ Na het verwijderen van missende waarden op een aantal variabelen bevat de dataset 14.040 respondenten, wat betekent dat 1,4% van de respondenten zijn verwijderd voor de latente-klassenanalyse. Voor deze dataset zijn weegfactoren ontwikkeld op basis van populatiegegevens over leeftijd, etniciteit en geslacht.

Economisch kapitaal

Twee variabelen meten het economisch kapitaal van de respondenten. *Huishoudinkomen* is gemeten door te vragen naar het gezamenlijk netto maandinkomen van het huishouden, exclusief toeslagen zoals kinderbijslag, vakantiegeld en zorgtoeslag. De oorspronkelijke antwoordcategorieën bestonden uit vijf inkomensklassen die zijn gecodeerd naar vier categorieën: minima (tot € 1100 voor een huishouden met één volwassene, tot € 1500 voor twee volwassenen); minima tot modaal (tot € 1500 voor een huishouden met één volwassene; tot € 2000 voor twee volwassenen); modaal tot twee keer modaal (tussen € 2000 en € 3350); meer dan twee keer modaal (€ 3350 of hoger). Het gemiddelde gestandaardiseerd inkomen in Rotterdam in 2015 is ongeveer € 2000 per maand (De Graaf 2018). Omdat veel respondenten geen valide antwoord hebben gegeven (24,3% van de steekproef), zijn de scores geïmputeerd door middel van OLS-regressie met een toegevoegde *random residual*. De volgende variabelen zijn hiervoor gebruikt: opleidingsniveau, aantal gewerkte uren, gehuwd en kinderen (ja/nee), sociale huur (ja/nee), huiseigenaar (ja/nee), betaald werk (ja/nee), uitkeringsontvanger (ja/nee), leeftijd, subjectieve gezondheid, en autochtoon (ja/nee). De verklaarde variantie bedroeg 51,3%. De geïmputeerde scores zijn gecodeerd zodat ze corresponderen met de antwoordcategorieën.

Om het vermogen van respondenten te schatten, zijn WOZ-waardes gekoppeld op basis van x-y-coördinaten. Ons surveybestand bevatte de x-y-coördinaten van het adres van respondenten en we beschikten tevens over een bestand met de WOZ-waardes van deze x-y-coördinaten. WOZ-waardes zijn conservatieve schattingen van de marktwaarde van een huis. Voor

respondenten die in flats of appartementen wonen, wordt de gemiddelde WOZ-waarde van het gebouw genomen omdat dit de meest accurate schatting is op basis van de x-y-coördinaten. We maken een verder onderscheid tussen huurders en huiseigenaren, omdat de laatsten op zijn minst een deel bezitten van het vermogen dat de WOZ-waarde indiceert. De variabele *eigendoms waarde* bestaat uit de volgende categorieën: huurder < € 125k; huurder > € 125k; eigenaar < € 200k; eigenaar > € 200k.

Sociaal kapitaal

We gebruiken drie metingen om vast te stellen in welke mate respondenten sociale steun ontvangen en contact hebben met vrienden en familie. Vier items, Likertschalen met vijf antwoordcategorieën, meten *sociale steun* door te vragen in welke mate respondenten het eens waren met stellingen over: het kunnen vragen om hulp of advies; het gevoel hebben in de steek te zijn gelaten; of iemand interesse had getoond; en dat men geen belangstelling ontving van naasten. Drie valide scores waren nodig voor deze schaal (Cronbachs alfa = .720). De antwoorden zijn gecodeerd naar drie categorieën: (helemaal) oneens; niet eens en niet oneens; (helemaal) eens.

Familiecontact is gemeten door te vragen naar de contactfrequentie met een of meerdere familieleden. De antwoordcategorieën zijn gecodeerd naar: bijna dagelijks; minstens één keer per week; minstens één keer per maand; minder dan één keer per maand. *Contact met vrienden* is op dezelfde manier gemeten, alleen werd hier gevraagd naar contactfrequentie met vrienden of echt goede kennissen. Beide vragen over contact benadrukten dat het interactie betrof met mensen buiten het eigen huishouden.

Onze metingen omvatten slechts deels het wijde begrip sociaal kapitaal, wat vanuit bourdieusiaans perspectief kan worden gezien als de hulpbronnen die men uit een netwerk verkrijgt. Zo meten we niet de diversiteit van het netwerk of de status van connecties – zoals Lins (2001) positiegenerator wel doet. Desalniettemin, familie- en vriendencontacten zijn elementaire sociale connecties en sociale steun meet ook gedeeltelijk de hulpbronnen die respondenten kunnen krijgen door steun uit het netwerk.

Cultureel kapitaal

We gebruiken twee metingen die beide een reflectie zijn van cultureel kapitaal. Ten eerste is opleidingsniveau een erkende maat van de ‘geïnstitutionaliseerde’ component van cultureel kapitaal (Bourdieu 1986; Houtman 2001). Het behaalde *opleidingsniveau* is als volgt gecodeerd: laag opgeleid (geen opleiding, lager onderwijs, lbo, mavo, vmbo); middelbaar opgeleid (mbo, havo, vwo); en hoog opgeleid (hbo, wo).

De tweede meting betreft een vorm van *high-brow* cultureel kapitaal, die we *cultuurbezoek* noemen. Respondenten is gevraagd hoe vaak ze naar een film- of theatervoorstelling, een concert, een cultureel festival en/of museum gingen. De antwoordcategorieën zijn gecodeerd naar minstens één keer per maand; minder dan één keer per maand; en nooit. Deze meting reflecteert de ‘belichaamde’ component (Bourdieu 1986; zie Houtman 2001).

Methoden en modelselectie

Latente-klassenanalyse (LKA) is een methode om ‘verborgen’ groepen of klassen uit data te halen. Door assumpties te maken over hoe verborgen klassen eruitzien, is het mogelijk om tot de verdelingen binnen deze klassen te komen en de kans te berekenen dat iemand tot een dergelijke klasse behoort (Oberski 2016: 1). LKA schat *kansen voor klassenlidmaatschap* (de kans dat een individu tot een bepaalde klasse hoort) en *item responskansen* afhankelijk van klassenlidmaatschap (de kans dat een individu een bepaalde respons heeft een op een bepaald item gegeven dat dit individu tot een bepaalde klasse behoort) (Porcu en Giambona 2017: 131). De scores van respondenten op de variabelen in de analyse bepalen hun meest waarschijnlijke klassenlidmaatschap. Klassen worden gevormd op basis van de mate waarin variabelen onafhankelijk van elkaar zijn, wat betekent dat variabelen ongecorrleerd zijn binnen een bepaalde klasse. LKA is een interessante methode voor sociale-klassenanalyse omdat het individuen kan identificeren met veel van één kapitaalvorm (bijvoorbeeld economisch kapitaal) maar weinig van een andere kapitaalvorm (bijvoorbeeld cultureel kapitaal).

We gebruiken het *poLCA*-pakket in R om ons latente-klassenmodel te schatten, wat gebruikt maakt van het *expectation-maximization*-algoritme (Linzer en Lewis 2011). De iteratieve aard van het algoritme maakt het mogelijk om modellen te schatten met missende waarden op de manifeste variabelen (12,9% van totaal). De missende waarden worden vervangen door geschatte waarden die vervolgens gebruikt worden om de parameters te berekenen. Het model kan in principe nominale en ordinale variabelen verwerken. Het aantal iteraties voor het algoritme was ingesteld op 15.000 om een globaal in plaats lokaal maximum te bereiken en de modellen zijn 25 keer geschat met verschillende startwaarden. We kennen verder geen LKA-software die in staat is om multipale imputatie te verrichten. Voor onze inkomensvariabele hebben we daarom besloten om vijf imputaties te verrichten en de modellen net zo vaak te schatten. Deze modellen gaven zeer soortgelijke resultaten. Dit geeft aan dat onze imputatie de inkomenswaarden consistent voorspelden. De gepresenteerde resultaten in dit artikel zijn een samenvatting van deze vijf modellen.

Tabel 1 toont de statistische parameters voor LKA met een verschillend aantal klassen. Er bestaat geen consensus over wat de beste criteria zijn voor het bepalen van het optimum aantal klassen in LKA, maar doorgaans wordt het model met het laagste bayesiaanse informatiecriterium (BIC) gekozen (Oberski 2016; Porcu en Giambona 2017). Een model met tien klassen past in dit geval het beste bij de data. Echter, we kiezen voor het model met acht klassen, omdat een model met negen of tien klassen een aantal klassen bevat die niet substantieel verschillen in hun kapitaalportfolio's. De additionele klassen in de modellen met meer dan acht klassen voegen theoretisch weinig toe aan de analyse, het model met acht klassen is dus sociologisch het best te interpreteren. De acht klassen zijn theoretisch plausibel, omdat we ze kunnen verbinden met inzichten uit relevante sociologische studies, zoals we in de volgende paragraaf laten zien. We kiezen daarom voor het model met acht klassen. Zulke theoretische overwegingen zijn belangrijker dan het blind volgen van de statistische criteria (Oberski 2016).

Tabel 1 Statistische parameters voor verschillende latente-klassenmodellen

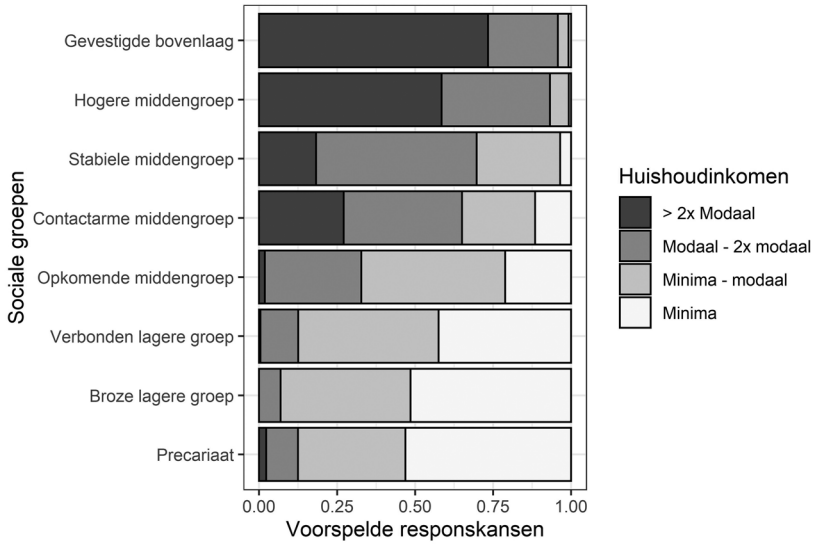
Model	Log-likelihood	Resid. df	BIC	Entropy R ²
5 klassen	-104,348	6817	209,593	0.651
6 klassen	-104,067	6798	209,213	0.635
7 klassen	-103,834	6779	208,928	0.630
8 klassen	-103,632	6760	208,705	0.647
9 klassen	-103,512	6741	208,648	0.637
10 klassen	-103,414	6722	208,633	0.655
11 klassen	-103,334	6703	208,653	0.660
12 klassen	-103,263	6684	208,694	0.641

Resultaten

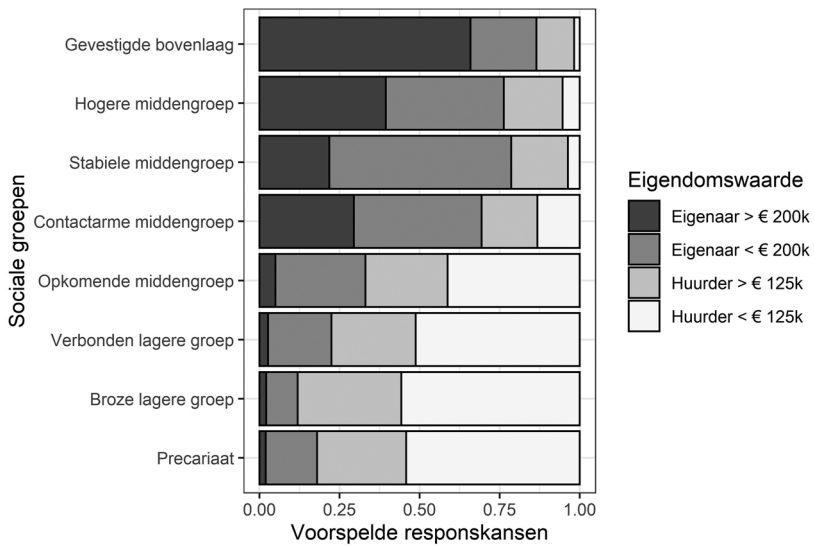
Een sociale-groepstypologie voor Rotterdam

In navolging van Vrooman, Gijsberts en Boelhouwer (2014) zullen we vanaf hier over sociale groepen spreken, en niet sociale klassen, omdat deze term beter past bij de Nederlandse context (zie ook voetnoot 1). We presenteren de uitkomsten van de LKA op een visuele manier. De figuren tonen de responskansen voor elke sociale groep en variabele (figuren 1 tot en met 6). Op deze manier valt voor elke sociale groep te zien hoeveel ze van elke kapitaalvorm bezitten volgens ons geschatte model. Deze figuren vullen we aan met sociaaldemografische statistieken voor alle sociale groepen (tabel 2). We geven voor elke sociale groep een beschrijving waaruit het meest typische van een groep spreekt. Hierin komt het ideaaltypische karakter van

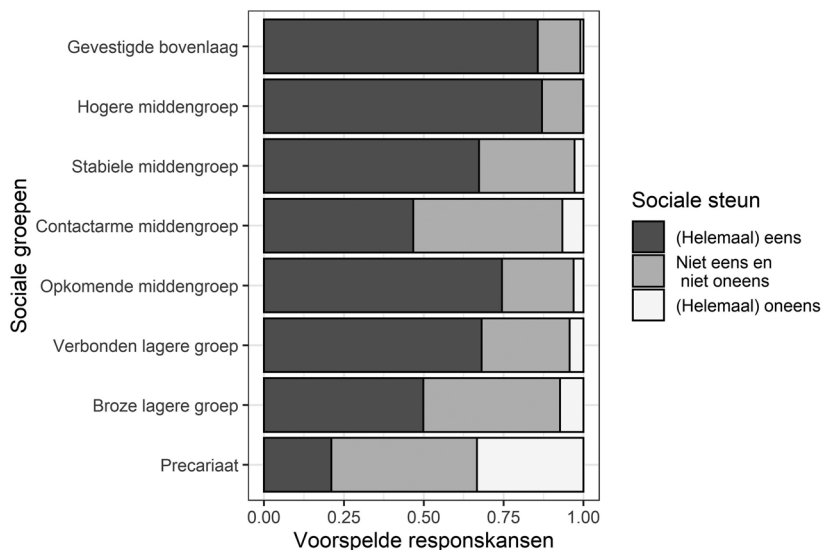
de groepstypologie tot uitdrukking. De relevante informatie valt terug te vinden in de figuren 1 tot en met 6 en tabel 2.

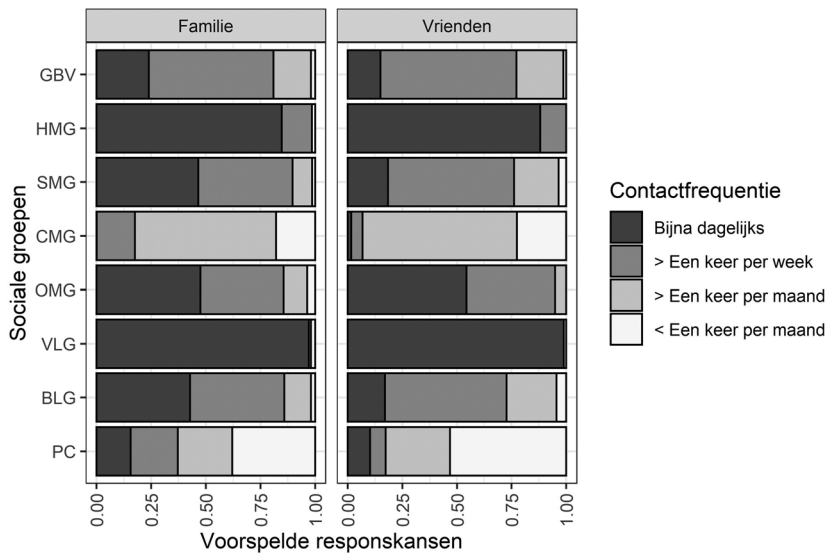
Figuur 1 Voorspelde responskansen voor huishoudinkomen

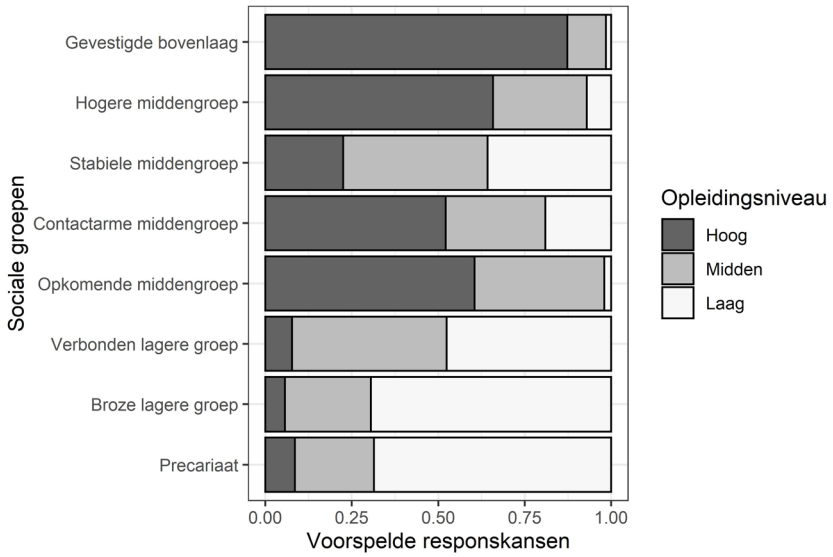
Figuur 2 Voorspelde responskansen voor eigendomswaarde

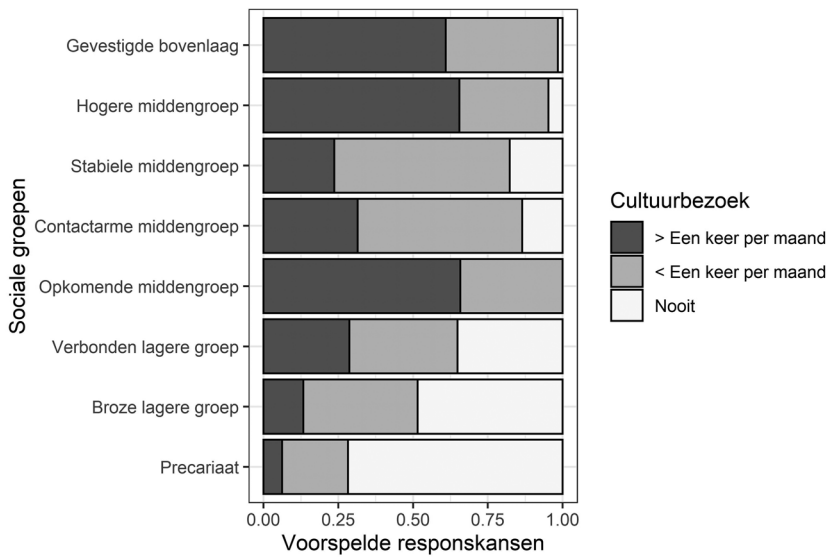
Figuur 3 Voorspelde responskansen voor sociale steun

Figuur 4 Voorspelde responskansen voor contactfrequentie met familie en vrienden

Figuur 5 Voorspelde responskansen voor opleiding

Figuur 6 Voorspelde responskansen voor cultuurbezoek

Tabel 2 Sociaaldemografische kenmerken van alle sociale groepen

	Gevestigde bovenlaag	Hogere mid- dengroep	Stabiele mid- dengroep	Contactarme middengroep	Opkomende middengroep	Verbonden lagere groep	Broze lagere groep	Precariaat	Totaal
Gemiddelde leeftijd	45	38	49	49	36	42	55	56	46
Mediane leeftijd	43	34	48	48	30	40	58	57	44
s.d. leeftijd	14	14	16	16	15	18	18	18	18
% vrouw	43	52	51	36	51	60	58	48	51
% voltijd werk	62	61	43	47	42	24	14	15	39
% deeltijd werk ¹	24	25	24	19	25	19	13	8	20
% werkloos/uitkering	2	2	6	9	9	23	29	35	14
% gepensioneerd	11	6	23	22	8	18	40	39	20
% student	1	6	4	4	16	16	5	3	7
% stel met kinderen	43	42	38	37	19	25	20	20	30
% stel zonder kinderen	41	31	37	35	24	20	30	28	31
% eenpersoons/eenouder hh	17	27	25	29	57	55	50	53	40
% migratieachtergrond ²	26	40	38	47	54	67	54	56	47

¹Tussen de 12 en 35 uur per week.

² Personen in het buitenland geboren of met ten minste één ouder in het buitenland geboren.

Not: resultaten gewogen naar leeftijd, etniciteit en geslacht.

Gevestigde bovenlaag (15%) – deze groep heeft de sterkste economische positie van alle groepen. Driekwart heeft een inkomen van minstens twee keer modaal en zes op de tien is eigenaar van huis van boven de € 200k. Ongeveer driekwart heeft minstens één keer per week contact met vrienden en familie en de ervaren sociale steun is zeer hoog. Bijna iedereen in deze groep is hoog opgeleid en het cultuurbezoek is hoog. Deze groep onderscheidt zich sociaaldemografisch door het hoge aandeel voltijds werkenden (62%), stellen (83%) en autochtonen (74%). De gevestigde bovenlaag heeft een zekere ‘elitestatus’ en onderscheidt zich van de middengroepen door een groot bezit van economisch kapitaal (vgl. Savage 2015).⁵

Hogere middengroep (12%) – deze groep beschikt net als de gevestigde bovenlaag over veel economisch, sociaal en cultureel kapitaal. Het economisch kapitaal van deze groep is net wat lager dan dat van de gevestigde bovenlaag. Het sociaal en cultureel kapitaal van deze groep is aan de andere kant hoog. Een grote meerderheid heeft dagelijks contact met vrienden en familie en bijna zeven op de tien doet minstens één keer per maand iets aan cultuurbezoek. Deze groep is relatief jong met een gemiddelde leeftijd van 38 jaar en kent ook veel voltijds werkenden (61%). Van der Land (2007) verwijst naar een soortgelijke groep die bestaat uit succesvolle *young urban professionals* die een mix vormen van bepaalde beroepsgroepen – ingenieurs, hoge ambtenaren, consultants – en huishoudens (vgl. Butler en Robson 2001).

Stabiele middengroep (15%) – de stabiele middengroep heeft goede scores op alle kapitaalvormen. Een grote meerderheid verdient minstens modaal en is eigenaar van een huis. De sociale steun en contactfrequenties met vrienden en familie zijn relatief hoog. De meesten hebben een middelbaar opleidingsniveau. Sociaaldemografisch is deze groep vrij gemengd. Werkenden (voltijd en deeltijd: 67%), stellen (75%) en autochtonen (62%) zijn oververtegenwoordigd in deze groep. Deze groep lijkt vooral te bestaan uit oudere werkenden met intermediaire beroepen, die in zekere mate steeds meer kwetsbaarheid op de arbeidsmarkt ervaren (zie Engbersen, Snel en Kremer 2017).

Contactarme middengroep (5%) – de scores op de kapitaalvormen variëren meer in deze groep. Gekeken naar het economisch kapitaal is dit duidelijk een middengroep, maar het sociaal kapitaal is laag. Meer dan de helft ontvangt niet veel sociale steun en het contact met vrienden en familie is zeer beperkt, voor de meesten minder dan één keer per week. Het cultureel kapitaal is vrij hoog. Deze groep kent vooral een oververtegenwoordiging van mannen (64%). Door het lage niveau van sociaal kapitaal, is deze groep vergelijkbaar met de technische middenklasse in Savage et al. (2013).

Opkomende middengroep (16%) – deze groep beschikt over relatief weinig economisch kapitaal, maar heeft wel veel sociaal en cultureel kapitaal.

Het inkomen van deze groep ligt hoofdzakelijk tussen minimum en modaal en in tegenstelling tot andere middengroepen woont deze groep vooral in huurhuizen. Er is regelmatig contact met vrienden en familie en de ervaren sociale steun is hoog. De meesten hebben een hoog opleidingsniveau en doen minstens één keer per maand iets aan cultuurbezoek. De groep krijgt het label 'opkomend' vanwege haar jonge leeftijd (mediaan: 30); het cultureel kapitaal zal in een latere levensfase waarschijnlijk worden omgezet in meer economisch kapitaal. De groep kent verder veel studenten (16%) en werkenden (67%). Ook heeft de meerderheid een migratieachtergrond en woont in een huishouden met één volwassene. Een dergelijke groep typeert het beeld van dynamische, grote steden waar veel jongvolwassenen wonen – zie ook de opkomende servicewerker in Savage et al. (2013).

Verbonden lagere groep (12%) – kenmerkend voor de verbonden lagere groep is de lage hoeveelheid economisch en cultureel kapitaal en de hoge mate van sociaal kapitaal. Dit laatste manifesteert zich doordat vrijwel de hele groep dagelijks contact heeft met vrienden en familie. Ook de ervaren sociale steun is hoog. Verder is het huishoudinkomen van deze groep tussen minimum en modaal en leeft een meerderheid in een huurhuis van minder dan € 125k. Het opleidingsniveau is doorgaans laag of middelbaar. In deze groep bevinden zich relatief veel vrouwen (60%), werklozen (23%) en huishoudens met één volwassene (55%) en personen met een migratieachtergrond (67%). Deze groep herkennen we in klassieke studies over hechte arbeidersklassegemeenschappen (Bott 1957; Young en Willmott 1986). Het etnisch profiel van de verbonden lagere groep is echter wel anders, we hebben hier vooral te maken met migrantengroepen, deels met een matrifocale gezinsstructuur, die over hechte sociale netwerken beschikken (Gans 1982; Ypeij en Steenbeek 2001).

Broze lagere groep (18%) – weinig bezit van alle kapitaalvormen typeert de broze lagere groep. Het huishoudinkomen is doorgaans beneden modaal en bijna iedereen woont in een huurhuis. Het contact met vrienden familie is nog vrij frequent, voor de grote meerderheid minstens één keer per week, maar de helft van de groep ervaart matige tot onvoldoende sociale steun. Het cultureel kapitaal is laag; de meesten hebben een lage opleiding en doen zelden iets aan cultuurbezoek. De groep is gemiddeld oud (55 jaar), wat ook is terug te zien in het hoge aantal gepensioneerden (40%). Verder bevat de groep ook veel werklozen en uitkeringsontvangers (29%). Een deel van deze groep herkennen we in werkloosheidstudies over mensen die een teruggetrokken bestaan leven (bijv. Engbersen et al. 2006).

Precariaat (9%) – het precariaat onderscheidt zich van de andere groepen door zeer lage scores op alle kapitaalindicatoren. Een ruime meerderheid heeft een minimuminkomen en woont in een huurhuis van minder

dan € 125k. Ongeveer de helft heeft minder dan één keer per maand contact met vrienden en familie en meer dan driekwart ervaart matige of onvoldoende sociale steun. Een groot deel heeft een laag opleidingsniveau en onderneemt nooit een cultuurbezoek. Net als de broze lagere groep kent het precariaat veel werklozen (35%) en gepensioneerden (39%). Eenpersoons- en eenouderhuishoudens zijn oververtegenwoordigd (53%) net als mensen met een migratieachtergrond (56%). Het precariaat lijkt dus een (zeer) kwetsbare groep die een gemarginaliseerde positie in de stad inneemt (vgl. Wacquant en Wilson 1989; Wacquant 2008).

Tabel 3 toont een overzicht van alle sociale groepen met de geschatte omvang van de groepen volgens de LKA en de scores op elke kapitaalvorm.

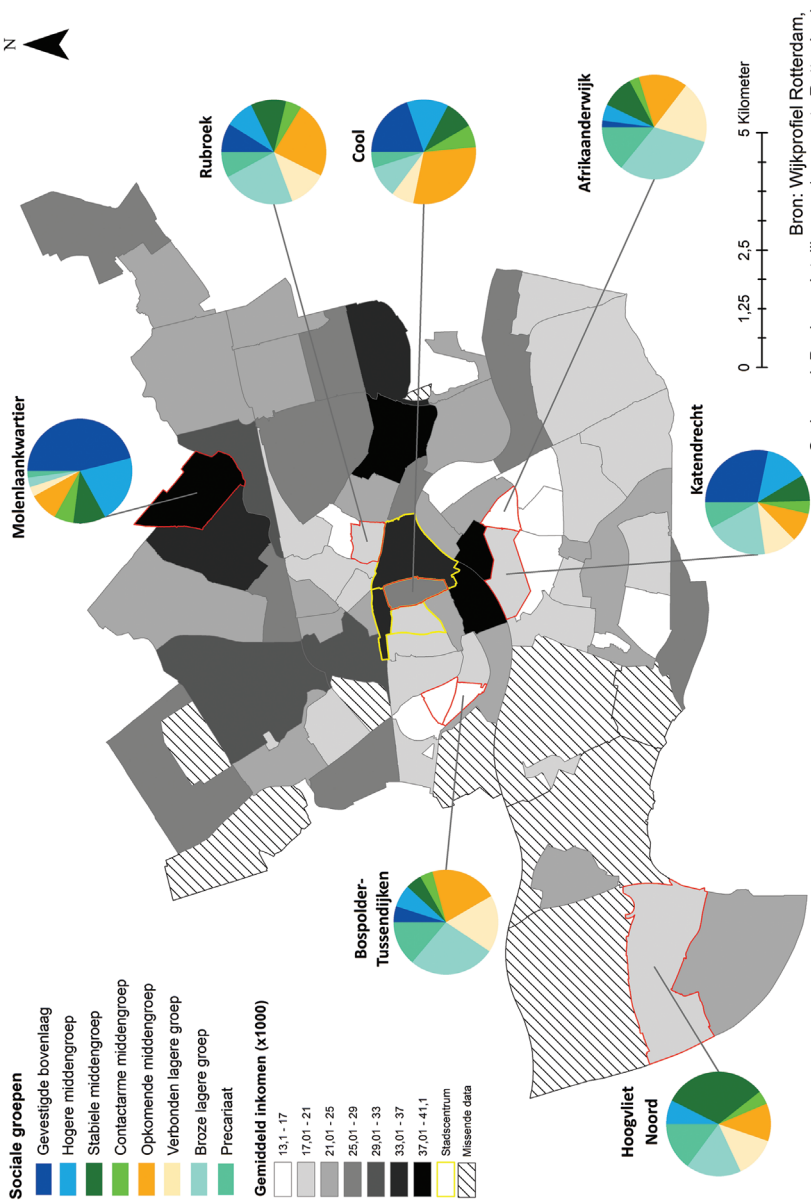
Tabel 3 Overzicht van sociale groepen in Rotterdam

Sociale groep	% geschatte omvang	Economisch kapitaal	Sociaal kapitaal	Cultureel kapitaal
Gevestigde bovenlaag	15	++++	+++	+++
Hogere middengroep	12	+++	+++	+++
Stabiele middengroep	15	++	++	+
Contactarme middengroep	5	++	-	++
Opkomende middengroep	16	+	++	+++
Verbonden lagere groep	12	+/-	++	+/-
Broze lagere groep	18	-	+	-
Precariaat	9	-	--	--

Noot: resultaten gewogen naar leeftijd, etniciteit en geslacht.

Sociale menging in Rotterdam

De vraag is of we met deze typologie beter inzicht krijgen in sociale menging in Rotterdam. Zoals eerder betoogd, worden buurten vaak bekeken aan de hand van bepaalde indicatoren (bijvoorbeeld inkomen, werkloosheid, huizenbezit) die vooral een economisch perspectief bieden. Echter, zulke indicatoren kunnen niet altijd recht doen aan de hedendaagse diverse sociale samenstelling van menig Rotterdamse buurt (vgl. Wessendorf 2014). Daarom gebruiken we onze typologie om groepssamenstellingen van verschillende buurten in kaart te brengen en vergelijken we deze met meer traditionele indicatoren. De resultaten relateren we tevens aan academische studies over Rotterdam die zich richten op onderwerpen zoals gentrificatie en buurtmix. Tabel 4 toont de groepssamenstellingen en indicatoren van inkomen en opleiding voor een aantal geselecteerde buurten. Een visualisatie van de groepssamenstellingen afgezet tegen het gemiddelde buurtinkomen wordt gegeven in figuur 7.⁶

Bron: Wijkprofiel Rotterdam, Onderzoek Business Intelligence (gemeente Rotterdam)

Figuur 7 *Inkomensverschillen in Rotterdam in combinatie met sociale groepssamenstellingen voor een aantal buurten (exclusief Hoek van Holland en Rozenburg)*

Tabel 4 Groepssamenstellingen en sociaaleconomische maten voor een selectie van buurten

	Molenaan- kwartier	Cool	Hoogvliet Noord	Katendrecht	Rubroek	Bospolder- Tussendijken	Afrikaander- wijk	Totaal (Rotterdam)
% gevestigde bovenlaag	46	20	7	28	9	5	2	15
% hogere middengroep	21	13	7	13	9	7	5	12
% stabiele middengroep	10	9	30	8	11	5	10	15
% contactarme middengroep	6	7	4	4	5	4	3	5
% opkomende middengroep	9	30	11	9	24	21	15	16
% verbonden lagere groep	3	7	12	10	12	18	19	12
% broze lagere groep	3	10	16	19	23	27	31	18
% precariaat	2	5	14	8	8	14	14	9
Gemiddeld inkomen (x1000)	39,5	28,4	20,8	20,6	20,0	14,6	13,1	22,8
% lage inkomens ¹	27	52	44	55	60	71	73	54
% hoog opgeleid	63	47	12	32	45	16	9	27

¹ Lage inkomens zijn huishoudens in de laagste 40% van de nationale inkomensverdeling.

Noot: resultaten gewogen naar leeftijd, etniciteit en geslacht. Contextindicatoren zijn op basis van bevolkingsgegevens gepubliceerd door de gemeente Rotterdam.

De eerste buurt waar we op inzoomen is Cool, een residentiële buurt in het centrum die is bestudeerd door Blokland en Van Eijk (2010) met betrekking tot 'diversiteitzoekend' gedrag. Diversiteitzoekers zijn doorgaans mensen uit de middenklasse die een diverse buurt uitzoeken om te wonen omdat dit bij hun leefstijlvoorkeuren past. Zoals Blokland en Van Eijk (2010: 328) het verwoorden: 'om in een diverse buurt te wonen als onderdeel van iemands levensstijl is een karakteristiek kenmerk van groepen met sterk cultureel kapitaal'. Kijkend naar de traditionele indicatoren, zien we dat Cool gemiddeld een hoog inkomen kent (€ 28,4k) en veel hoog opgeleiden (47%), maar ook redelijk veel lage inkomens (52%). Dit indiceert dat er mensen wonen met veel cultureel kapitaal, maar het is niet duidelijk wat voor type bewoners het zijn. Onze typologie toont dat het zowel om een omvangrijke gevestigde bovenlaag (20%) gaat als een grote opkomende middengroep (30%). Verder behoort 13% tot de hogere middengroep. Onze bevindingen laten zien wat voor soort groepen met veel cultureel kapitaal er in Cool wonen en bevestigen het beeld dat Cool al langere tijd gentrificeert.

De volgende buurt die we onderzoeken is Hoogvliet-Noord, een perifere buurt die als casus diende voor het onderzoeken van overheidsgestuurde gentrificatie in Uitermark, Duyvendak en Kleinhans (2007). In de afgelopen decennia is Hoogvliet-Noord onderdeel geweest van meerdere herstructureringsoperaties, met als doel meer middengroepen aan te trekken en een 'veilige' en 'schone' buurt te creëren. Het inkomensniveau is net onder het Rotterdams gemiddelde (€ 20,8k), hoewel er relatief weinig mensen wonen met een laag inkomen (44%). Het aandeel hoog opgeleiden is laag (12%). Onze analyse laat zien dat de herstructureringen een andere type middenklasse heeft aangetrokken dan Cool. De stabiele middengroep (30%) is oververtegenwoordigd en de hogere middengroep (7%) en opkomende middengroep (11%) zijn ondervertegenwoordigd. De verschillen in de aanwezigheid van middengroepen tussen Cool en Hoogvliet-Noord zijn gedeeltelijk te verklaren door hun locatie en het karakter van de buurten (zie figuur 7). Cool wordt gezien als 'hippe' stadsbuurt in het centrum, terwijl Hoogvliet-Noord een 'stadsdorp' is met veel groen en gelegen op aanzienlijke afstand van het centrum (ongeveer dertig minuten met de metro).

Twee andere buurten die onderdeel waren van studies over 'beginnende' gentrificatie zijn Bospolder-Tussendijken (Bosch en Ouwehand 2018) en Afrikaanderwijk (Doucet en Koenders 2018). Beide buurten kennen een laag inkomensniveau en weinig hoog opgeleiden (zie tabel 4). Bosch en Ouwehand (2018) onderzochten gewoontes van nieuwe middenklassers in een recent gebouwd huizencomplex en Doucet en Koenders (2018) analyseerden ervaringen van langzittende bewoners over gentrificatie.

Een vroege of beginnende staat van gentrificatie impliceert dat dergelijke buurten vooral bewoners uit de lagere sociale groepen bevatten en deels uit de opkomende middengroep. *Marginal gentrifiers* bevinden zich vooral in deze laatste groep, zo valt te beredeneren. De groepssamenstellingen van Bospolder-Tussendijken en Afrikaanderwijk bevestigen een beeld van vroege gentrificatie. Beide buurten kennen een meerderheid van lagere sociale groepen (dat wil zeggen verbonden lagere groep, broze lagere groep en precariaat), respectievelijk 58% en 64% in totaal. Tevens is de opkomende middengroep aanwezig in Bospolder-Tussendijken (21%) en Afrikaanderwijk (15%). Deze resultaten laten bovendien zien dat zelfs de buurt met het laagste gemiddelde inkomen, de Afrikaanderwijk, een deel opkomende middengroep kent, wat het beeld rondom armoedeconcentraties in Rotterdam nuanceert.

Een andere interessante bevinding is dat in deze buurten een substantieel aandeel verbonden lagere groep huist (18% in Bospolder-Tussendijken en 19% in Afrikaanderwijk). Deze buurten hebben dus niet alleen de status van ‘vroeg gentrificerend’, maar zijn ook locaties waar hechte gemeenschappen uit de lagere klassen wonen. Dit heeft implicaties voor de herstructureringsplannen die er bestaan voor deze buurten (Doucet en Koenders 2018), omdat veranderingen in de woningvoorraad het risico meebrengen dat het sociale weefsel van dergelijke gemeenschappen wordt verbroken (vgl. Engbersen 2009; Gans 1991; Young en Willmott 1986). De typeringen van deze buurten – plekken van zowel marginale of vroege gentrificatie als plekken waar hechte gemeenschappen uit lagere klassen wonen – waren niet tot stand gekomen aan de hand van buurtindicatoren zoals inkomen en opleiding.

De laatste buurt die we onder de loep nemen, Katendrecht, is een ‘extreme’ casus van overheidsgestuurde gentrificatie en herstructurering. Katendrecht is een voormalige arbeidersbuurt die lokaal bekend was om haar ruige nachtleven en prostitutie. Meer dan tien jaar geleden is ongeveer de helft van de woningvoorraad gerenoveerd of gesloopt en vervangen door luxe appartementen en huizen. Gegeven de omvang van deze herstructurering hebben critici deze operatie getypeerd als een ‘cosmetische make-over’ en staat Katendrecht bekend als de ‘statistisch meest gepimpte buurt’ van Rotterdam. Het gemiddeld inkomen in Katendrecht is net onder het Rotterdamse gemiddelde (€ 20,8k), 55% heeft een laag inkomen en 32% is hoog opgeleid. Katendrecht lijkt daarmee een vrij gemiddelde Rotterdamse buurt, maar onze analyse toont dat 28% van de buurt tot de gevestigde bovenlaag hoort. Het aandeel middengroepen is aan de andere kant klein, zo behoort 8% van de bewoners tot de stabiele middengroep en

9% tot de opkomende middengroep. De lagere groepen vormen 37% tezamen. De typologie toont dat Katendrecht een gepolariseerd karakter heeft, iets dat niet opvalt in de conventionele statistieken. De groepssamenstelling bevestigt verder dat Katendrecht niet verschillende fasen van gentrificatie heeft gekend, maar rigoureus is geherstructureerd door de overheid en vastgoedontwikkelaars.

Ten slotte illustreren we nogmaals hoe de typologie ter aanvulling dient van conventionele indicatoren om sociale menging in buurten beter te begrijpen. Als voorbeeld vergelijken we de buurten Hoogvliet-Noord, Katendrecht en Rubroek die overeenkomstige inkomensniveaus hebben, respectievelijk € 20,8k, € 20,6k en € 20,0k. Het aandeel lage inkomens is respectievelijk 44%, 55% en 60% en het aandeel hoog opgeleiden is respectievelijk 12%, 32% en 45%. Deze indicatoren geven aan dat de buurten ondanks een vergelijkbaar inkomensniveau wel verschillen qua samenstelling, maar op welke manier precies is niet duidelijk. Onze typologie laat zien dat in Hoogvliet-Noord de combinatie van een relatief laag aandeel lage inkomens en een laag aandeel hoog opgeleiden vooral komt door de aanwezigheid van een grote stabiele middengroep (30%). Daarnaast woont er ook een grote kwetsbare groep in Hoogvliet-Noord, namelijk het precariaat (14%). Dit is niet direct terug te zien in de inkomens- en opleidingsindicatoren. In Katendrecht is het aandeel hoog opgeleiden vooral toe schrijven aan de gevestigde bovenlaag die er woont (28%), terwijl het aandeel hoog opgeleiden in Rubroek voornamelijk te verklaren valt door een grote opkomende middengroep (24%). Dit verklaart tevens het hogere aandeel lage inkomens in Rubroek. Kortom, deze buurten met vergelijkbare inkomensniveaus hebben heel verschillende groepssamenstellingen (zie ook figuur 7).

Conclusie en discussie

Dit artikel beschrijft hoe het sociale klassendebat zich de afgelopen jaren heeft ontwikkeld naar aanleiding van de studies van Savage et al. (2013) en Vrooman, Gijsberts en Boelhouwer (2014). Centraal in dit debat staat een conceptualisering van klasse als het bezit van meerdere kapitaalsvormen, geïnspireerd op het werk van Bourdieu. Daarbij wordt latente-klasseanalyse toegepast om klassen of groepen van elkaar te onderscheiden. Onze uiteenzetting biedt een overzicht van de merites en beperkingen van deze benadering, die we hebben getypeerd als *bourdieusiaanse latente-klasseanalyse*. In dit artikel is BLKA tevens toegepast om de klassenstructuur van

Rotterdam te bepalen. Vervolgens is de typologie gebruikt om sociale menging in Rotterdamse buurten op een nieuwe manier in kaart te brengen.

Centraal in het sociale klassendebat staat de vraag of BLKA valt te rechtvaardigen als bruikbare onderzoeksbenadering. Ons antwoord hierop is positief, mits rekening wordt gehouden met de nodige beperkingen. BLKA is waarschijnlijk ongeschikt om een nieuw klassenschema zoals het beroepenschema van Goldthorpe te ontwikkelen (zie Goldthorpe 2000). Door haar exploratieve aard produceert BLKA typologieën die kunnen variëren afhankelijk van de tijd en context waarin een studie wordt uitgevoerd. Ons onderzoek heeft laten zien dat BLKA zowel sociale groepen identificeert die theoretisch plausibel zijn, als de sociale samenstelling en status van buurten in kaart kan brengen op een manier die conventionele buurtindicators aanvult.

Met betrekking tot theoretische plausibiliteit demonstreert onze analyse dat groepen zoals de opkomende middengroep en verbonden lagere groep geen simpele artefacten van een data-analyse zijn (zie Ganzeboom 2015; Mills 2014). Deze groepen tonen sterke overeenkomsten met studies over jonge stedelingen (zie Savage et al. 2018) en migrantgroepen met hechte sociale netwerken uit lagere klassen (Gans 1982; Ypeij en Steenbeek 2001). In het geval dat continue hiërarchieën worden gebruikt voor stratificatieonderzoek (zie Ganzeboom 2015; Van der Waal en Koster 2015), worden deze groepen en hun karakteristieke kenmerken minder snel geïdentificeerd. Het voordeel van BLKA is bovendien dat alle sociale groepen binnen een zekere populatie worden onderscheiden, in plaats van dat bepaalde groepen apart worden bestudeerd.

Verder hebben we gepoogd de diverse samenstellingen van Rotterdamse buurten beter te duiden dan door conventionele indicatoren mogelijk is. Onze analyse toont in welke verhouding groepen aanwezig zijn in een buurt. Hieruit vloeit voort dat buurten op verschillende manieren gekarakteriseerd kunnen worden die conventionele indicatoren overstijgen. Zo kan Katendrecht bijvoorbeeld als een gepolariseerde buurt worden gezien. Het beeld van doorgaans 'arme' buurten zoals Bospolder-Tussendijken en Afrikaanderwijk blijkt ook gedifferentieerder. De aanwezigheid van de opkomende middengroep impliceert een staat van marginale of vroege gentrificatie (vgl. Bosch en Ouwehand 2018; Doucet en Koenders 2018), maar in deze buurten woont ook een grote verbonden lagere groep (vgl. Young en Willmott 1986). Verder onderzoek ter plekke zou mogelijk kunnen uitwijzen wat de implicaties van deze groepssamenstellingen zijn voor het samenwonen in de buurt.

Een ander discussiepunt in het debat is hoe we de sociale groepen die BLKA voortbrengt moeten beschouwen. Een veelgehoorde kritiek op dit soort typering of typologieën is dat ze geen ‘werkelijke’ klassen bevatten (bijv. Bradley 2014). Dat wil zeggen, het zijn geen duidelijk aanwijsbare klassen in de samenleving die een manifeste eigen identiteit hebben (Bottero 2004; Bourdieu 1987). Zoals betoogd in dit artikel zien wij de sociale groepen eerder als ideaaltypen. Elke groep wordt getypeerd door een bepaald aantal karakteristieke kenmerken. Individuen kunnen tot een bepaalde groep worden gerekend wanneer ze overwegend dit soort kenmerken hebben. De grenzen tussen groepen kunnen we daarbij als fluïde beschouwen, zodat men ook deels een tussenpositie kan innemen. De hogere middengroep en opkomende middengroep lijken bijvoorbeeld sterk op elkaar qua sociaal en cultureel kapitaal. Wat ze van elkaar scheidt, is vooral het bezit van economisch kapitaal. Bij welke mate van economisch kapitaal men echter overgaat van de opkomende middenklasse naar hogere middenklasse is aan de hand van de analyse niet eenduidig vast te stellen.

Vervolgonderzoek zal ten slotte moeten uitwijzen in welke mate de klasstypologie nader inzicht kan bieden in nieuwe geografieën van stedelijke klassenverhoudingen. In dit artikel is vooral het aspect van (vroeg) gentrificatie en sociale menging aangestipt. Het is echter van belang om systematisch over een langere periode te analyseren welke sociale groepen in welke stedelijke gebieden in omvang toenemen, afnemen en worden verdrongen. Tekent zich een uitmigratie af van specifieke lagere sociale groepen en specifieke middengroepen uit bepaalde buurten en uit de stad (Hochstenbach en Musterd 2018)? Zien we daarnaast ook een groeiende afstand van een stedelijke bovenlaag, woonachtig in specifieke wijken, ten opzichte van middengroepen en lagere groepen? En wat zijn daarvan de sociale en culturele gevolgen voor de stad (Engbersen et al. 2019)? Dit soort vragen kunnen niet allemaal middels BLKA worden beantwoord, maar de benadering kan wel een relevant uitgangspunt vormen.

Noten

- * We danken de twee anonieme reviewers van Sociologie en Peter van der Heijden voor hun uitgebreide commentaar. Ook danken wij de gemeente Rotterdam en het college van bestuur van de Erasmus Universiteit die financiering hebben verzorgd voor het project waar dit artikel onderdeel van is.
- 1 Vrooman, Gijsberts en Boelhouwer spreken liever over sociale groepen in plaats van sociale klassen, omdat ze de term ‘klasse’ te zwaar vinden voor de Nederlandse context (2014: 312-313).

- 2 De studie is sinds 2013 al 1046 keer geciteerd (Google Scholar, 2 november 2019).
- 3 Een vierde kapitaalvorm, persoonlijk kapitaal, is toegevoegd in deze analyse. Deze kapitaalvorm omvat onder andere gezondheid, uiterlijk en psychologische kenmerken zoals doorzettingsvermogen en empathie. Deze kapitaalvorm wordt bekritiseerd vanwege haar gebrekkige conceptualisering en dubieuze aggregatie van onverenigbare elementen (Elchardus 2015).
- 4 De voorjaarsmeting betrof een steekproefstrekking van 37.588 inwoners en de najaarsmeting een steekproefstrekking van 30.328 inwoners (67.916 inwoners in totaal met een valide adres). Per meting ontvingen de geselecteerde inwoners drie herinneringen om deel te nemen. Het opgemaakte databestand met compleet ingevulde vragenlijsten bevatte uiteindelijk 14.579 respondenten (inclusief respondenten onder achttien jaar). Het veldwerkverslag bevat helaas geen gedetailleerde informatie over weigeringen, non-respons, en dergelijke.
- 5 In het werk van Piketty (2014) wordt naast de bekende 'one percent' ook een segment 'top 10%-verdieners' geïdentificeerd die een zeer welvende groep vormen.
- 6 In de gedrukte versie van dit artikel kunnen verschillen in de figuur onduidelijk zijn vanwege het ontbreken van kleur. In de online versie is de figuur inclusief kleur te raadplegen.

Literatuur

- Atkinson, W. (2010) *Class, individualization and late modernity: In search of the reflexive worker*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Bennett, T., M. Savage, E.B. Silva, A. Warde, M. Gayo-Cal en D. Wright (2009) *Culture, class, distinction*. Abingdon: Routledge.
- Blokland, T. en G. van Eijk (2010) Do people who like diversity practice diversity in neighbourhood life? Neighbourhood use and the social networks of 'diversity-seekers' in a mixed neighbourhood in the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(2): 313-332.
- Bolt, G. en R. van Kempen (2013) Introduction special issue. Mixing neighbourhoods: Success or failure? *Cities*, 35: 391-396.
- Bosch, E.M. en A.L. Ouwehand (2018) At home in the oasis: Middle-class newcomers' affiliation to their deprived Rotterdam neighbourhood. *Urban Studies*, 00: 1-17.
- Bott, E. (1957) *Family and social network: Roles, norms and external relationships in ordinary urban families*. London: Tavistock.
- Bottero, W. (2004) Class identities and the identity of class. *Sociology*, 38(5): 985-1003.
- Bourdieu, P. (1984) *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. London: Routledge en Kegan Paul.
- Bourdieu, P. (1986) The forms of capital. In: J.G. Richardson (red.) *Handbook of theory and research for the sociology of education*. Westport: Greenwood, 241-258.
- Bourdieu, P. (1987) What makes a social class? On the theoretical and practical existence of groups. *Berkeley Journal of Sociology*, 32: 1-17.
- Bradley, H. (2014) Class descriptors or class relations? Thoughts towards a critique of Savage et al. *Sociology*, 48(3): 429-436.
- Butler, T. en G. Robson (2001) Social capital, gentrification and neighbourhood change in London: A comparison of three south London neighbourhoods. *Urban Studies*, 38(12): 2145-2162.
- Chan, T.W. en J.H. Goldthorpe (2007) Class and status: The conceptual distinction and its empirical relevance. *American Sociological Review*, 72(4): 512-532.

- Collins, R. (1986) *Max Weber: A skeleton key* (Vol. 3). Beverly Hills: Sage.
- Crompton, R. (2008) *Class and stratification*. Cambridge: Polity Press.
- Cunningham, N. en M. Savage (2017) An intensifying and elite city: New geographies of social class and inequality in contemporary London. *City*, 21(1): 25-46.
- Devine, F. en M. Savage (2005) The cultural turn, sociology and class analysis. In: F. Devine, R. Crompton, M. Savage en J. Scott (red.) *Rethinking class: Culture, identities and lifestyle*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1-23.
- Doucet, B. en D. Koenders (2018) 'At least it's not a ghetto anymore': Experiencing gentrification and 'false choice urbanism' in Rotterdam's Afrikaanderwijk. *Urban Studies*, 55(16): 3631-3649.
- Eijk, G. van, T. Reeskens en S. Keuzenkamp (2015) Ongelijkheid in Nederland. *Sociologie*, 11(3): 317-328.
- Elchardus, M. (2015) Dubieuze merite, reëel precariaat: Een sociaal en cultureel rapport dat het verschil zou kunnen maken. *Sociologie*, 11(3): 576-582.
- Engbersen, G. (2009) *Fatale remedies: Over de onbedoelde gevolgen van beleid en kennis*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Engbersen, G., G. Custers, I. Glas en E. Snel (2019) *Maasstad aan de monitor: de andere lijstjes van Rotterdam*. Rotterdam: Kenniswerkplaats Leefbare Wijken.
- Engbersen, G., K. Schuyt, J. Timmer en F. van Waarden (2006) *Cultures of unemployment: A comparative look at long-term unemployment and urban poverty*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Engbersen, G., E. Snel en M. Kremer (2017) *De val van de middenklasse? Het stabiele en kwetsbare midden*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Erikson, R., J.H. Goldthorpe en L. Portocarero (1979) Intergenerational class mobility in three Western European societies: England, France and Sweden. *The British Journal of Sociology*, 30(4): 415-441.
- Flemmen, M. (2013) Putting Bourdieu to work for class analysis: Reflections on some recent contributions. *The British Journal of Sociology*, 64(2): 325-343.
- Flemmen, M., V. Jarness en L. Rosenlund (2018) Social space and cultural class divisions: The forms of capital and contemporary lifestyle differentiation. *The British Journal of Sociology*, 69(1): 124-153.
- Flemmen, M., V. Jarness en L. Rosenlund (2019) Class and status: On the misconstrual of the conceptual distinction and a neo-Bourdiesian alternative. *The British Journal of Sociology*, 70(3): 816-866.
- Friedman, S., D. Laurison en A. Miles (2015) Breaking the 'class' ceiling? Social mobility into Britain's elite occupations. *The Sociological Review*, 63(2): 259-289.
- Gans, H.J. (1982) *Urban villagers*. New York: The Free Press.
- Gans, H.J. (1991) *People, plans, and policies*. New York: Columbia University Press.
- Ganzeboom, H. (2015) Wel verschillen, geen verbanden: Een gemiste kans? *Sociologie*, 11(3): 583-586.
- Gemeente Rotterdam (2018) Wijkprofiel Rotterdam. Verkregen op 4 november 2019, <https://wijkprofiel.rotterdam.nl/nl/2018/rotterdam>.
- Goldthorpe, J.H. (2000) *On Sociology: Numbers, narratives, and the integration of research and theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Graaf, P. de (2018) *Feitenkaart: Inkomensgegevens Rotterdam op gebieds- en buurtniveau 2015*. Rotterdam: Onderzoek en Business Intelligence.
- Hanquinet, L., M. Savage en L. Callier (2012) Elaborating Bourdieu's field analysis in urban studies: Cultural dynamics in Brussels. *Urban Geography*, 33(4): 508-529.
- Hochstenbach, C. en S. Musterd (2018) Gentrification and the suburbanization of poverty: Changing urban geographies through boom and bust periods. *Urban Geography*, 39(1): 26-53.

- Houtman, D. (2001) Class, culture, and conservatism: Reassessing education as a variable in political sociology. In: T.N. Clark en S.M. Lipset (red.) *The Breakdown of Class Politics: A Debate on Post-Industrial Stratification*. Washington: Woodrow Wilson Center Press, 161-196.
- Jackson, E. en T. Butler (2015) Revisiting 'social tectonics': The middle classes and social mix in gentrifying neighbourhoods. *Urban Studies*, 52(13): 2349-2365.
- Land, M. van der (2007) Cursory connections: urban ties of the new middle class in Rotterdam. *Urban Studies*, 44(3): 477-499.
- Lin, N. (2001) *Social capital*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Linzer, D.A. en J.B. Lewis (2011) polCA: An R package for polytomous variable latent class analysis. *Journal of Statistical Software*, 42(10): 1-29.
- Ljunggren, J. en P.L. Andersen (2015) Vertical and horizontal segregation: Spatial class divisions in Oslo, 1970-2003. *International Journal of Urban and Regional Research*, 39(2): 305-322.
- Lui, T. (2015) GBCS: An answer in search of a question. *The Sociological Review*, 63(2): 480-492.
- May, T. (2015) Symptomatic social science: Reflexivity, recognition and redistribution in the GBCS. *The Sociological Review*, 63(2): 400-414.
- Mills, C. (2014) The great British class fiasco: A comment on Savage et al. *Sociology*, 48(3): 437-444.
- Oberski, D. (2016) Mixture models: Latent profile and latent class analysis. In: J. Robertson en M. Kaptein (red.) *Modern Statistical Methods for HCI*. Berlin: Springer, 275-287.
- Payne, G. (2013) Models of contemporary social class: The Great British class survey. *Methodological Innovations Online*, 8(1): 3-17.
- Piketty, T. (2014) *Capital in the twenty-first century*. Cambridge: Harvard University Press.
- Porcu, M. en F. Giambona (2017) Introduction to latent class analysis with applications. *The Journal of Early Adolescence*, 37(1): 129-158.
- Ringer, F. (1997) *Max Weber's methodology*. Cambridge: Harvard University Press.
- Savage, M. (2013) *Concerned about the BBC's Class Calculator? Let me explain*. Verkregen op 4 november 2019, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/apr/10/bbc-class-calculator>.
- Savage, M. (2015) *Social class in the 21st century*. London: Penguin.
- Savage, M., F. Devine, N. Cunningham, S. Friedman, D. Laurison, A. Miles, H. Sneek en M. Taylor (2015) On social class, anno 2014. *Sociology*, 49(6): 1011-1030.
- Savage, M., F. Devine, N. Cunningham, M. Taylor, Y. Li, J. Hjellbrekke, B. Le Roux, S. Friedman en A. Miles (2013) A new model of social class? Findings from the BBC's Great British Class Survey experiment. *Sociology*, 47(2): 219-250.
- Savage, M., L. Hanquinet, N. Cunningham en J. Hjellbrekke (2018) Emerging cultural capital in the city: Profiling London and Brussels. *International Journal of Urban and Regional Research*, 42(1): 138-149.
- Savage, M., A. Warde en F. Devine (2005) Capitals, assets, and resources: Some critical issues. *The British Journal of Sociology*, 56(1): 31-47.
- Silva, E.B. (2015) Class in contemporary Britain: Comparing the cultural capital and social exclusion (CCSE) project and the Great British Class Survey (GBCS). *The Sociological Review*, 63(2): 373-392.
- Skeggs, B. (2015) Introduction: Stratification or exploitation, domination, dispossession and devaluation? *The Sociological Review*, 63(2): 205-222.
- Toscano, A. en J. Woodcock (2015) Spectres of Marxism: A comment on Mike Savage's market model of class difference. *The Sociological Review*, 63(2): 512-523.
- Uitermark, J., J.W. Duyvendak en R. Kleinhans (2007) Gentrification as a governmental strategy: Social control and social cohesion in Hoogvliet, Rotterdam. *Environment and Planning A*, 39(1): 125-141.
- Vertovec, S. (2007) Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30(6): 1024-1054.

- Vrooman, C., M. Gijsberts en J. Boelhouwer (2014) *Verschil in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vrooman, C., M. Gijsberts en J. Boelhouwer (2015) Een reactie op Elchardus, Ganzeboom en Saharso. *Sociologie*, 11(3): 592-604.
- Waal, J. van der en W. de Koster (2015) Naar een analytische stratificatiesociologie. *Sociologie*, 11(3): 372-401.
- Wacquant, L. (2008) *Urban outcasts: A comparative sociology of advanced marginality*. Cambridge: Polity Press.
- Wacquant, L.J.D. en W.J. Wilson (1989) The cost of racial and class exclusion in the inner city. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 501(1): 8-25.
- Weber, M. (2002 [1905]) *The Protestant ethic and the spirit of capitalism: New translation and introduction by Stephen Kalberg*. Los Angeles: Blackwell Publishers.
- Wessendorf, S. (2014) 'Being open, but sometimes closed': Conviviality in a super-diverse London neighbourhood. *European Journal of Cultural Studies*, 17(4): 392-405.
- Woodward, K., K. Murji, S. Neal en S. Watson (2014) Class debate. *Sociology*, 48(3): 427-428.
- Wright, E.O. (1997) *Class counts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Young, M. en P. Wilmott (1986) *Family and kinship in East London*. Abingdon: Routledge en Kegan Paul.
- Ypeij, A. en G. Steenbeek (2001) Poor single mothers and cultural meanings of social support. *Focaal-European Journal of Anthropology*, 38: 71-82.

Over de auteurs

Gijs Custers is als promovendus verbonden aan het Department of Public Administration and Sociology (DPAS) van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij onderzoekt sociaaleconomische ongelijkheden tussen buurten in Rotterdam met betrekking tot de thema's arbeidsmarkt, burgerparticipatie, sociale klasse en buurtorganisaties.

E-mail: custers@essb.eur.nl

Godfried Engbersen is hoogleraar Sociologie aan het Department of Public Administration and Sociology (DPAS) van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij is tevens als raadslid verbonden aan de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Zijn onderzoek richt op vraagstukken rondom verzorgingsstaat, sociale klasse, migratie, transnationalisme en gerelateerd beleid.

E-mail: engbersen@essb.eur.nl

